

**Folklórkutatás és konfliktushelyzetek –
tudományos reprezentáció és helyi recepció**

Boszorkánysággal vádolni valakit, vagy szerelmi botrány hőségé tenni, tudományos céllal is kockázatos vállalkozás. Dolgozatomban folklórgyűjtemények recepcióját követem nyomon, a könyvek „karrierjét” a helyi közösségben. A saját, rendszer jellegű kontextusából kiszakított folklórelem, avagy az éppen ott, akkor és úgy, valaki által valakinek elmondott szöveg zárt entitásként tudományos és/vagy reprezentációs folklorizmussá lesz. E miatt kialakult közvetlen és közvetett konfliktusokra hívnám fel a figyelmet, a kutatás és publikálás etikai kérdéseire, kommunikációs aktusok és folyamatok, interakciós helyzetek bemutatása és elemzése révén. A feltáró és megőrző munka, az adatrögzítés és a feldolgozás, a tudományos reprezentáció során sem hagyhatóak figyelmen kívül az etikai megfontolások. Az a kérdésem, hogy a tudományos kiadványokra vonatkozó szabályzatok és kézikönyvek előírásai, az adatok gazdagságával alátámasztott hitelességre, az aktualitásra való törekvés és az „eladhatóság” kritériuma hogyan egyeztethető össze a társadalomtudományi etikai kódexekben foglaltakkal.

Fogalomhasználat, módszer

Dolgozatomban a Bíró Zoltán – Gagy József – Péntek János által szerkesztett *Néphagyományok új környezetben* című kötet fogalomhasználatát követem. Az 1987-ben megjelent kötet tanulmányai a folklór, a folklórelemek mai világunkba való beépülésének folyamatát és lehetőségeit vizsgálják. Az előszóban Péntek János felhívja a figyelmet e folyamat veszélyeire¹ – a folklórelemek átmentése, megmentése, saját kontextusukból való kiemelése és piacra kerülése, a tömegkommunikáció felszínessége egyaránt veszélyes lehet.

A *Magyar Néprajzi Lexikon* folklórdefiníciója szerint – a megfelelő szócikk szövegét röviden összefoglalva – a *folklór* kollektív és öntörvényű, szintetikus és szinkretikus esztétikai tudatforma, önálló objektivációs rendszer, történeti-társadalmi-etnikai jegyekkel meghatározott egész, melynek elemei egymástól nem függetleníthetők. A *folklorisztika* a folklór tudományos tanulmányozásával foglalkozó szakdiszciplína.

A *Néphagyományok új környezetben* szerzői a folklór thomsi² értelmezését veszik alapul, a folklórhoz tartozónak érzik a különböző társadalmi csoportok mindennapos tárgyhasználati

¹ Péntek 1987: 12.

² A folklór kifejezés, a *folk-lore* (*népi tudás*) szóösszetétel William John Thoms, londoni antikvárius és történész nevéhez fűződik. Ambrose Merton álnéven ő írta le először 1846-ban, a *The Athenaeum* című folyóiratban közzétett gyűjtési felhívásában. Igen tág fogalom ez, régi idők embereinek közös tudása (illem,

gyakorlatát, a szokások, hiedelmek nem ünnepi változatait, a hétköznapi kommunikáció minden formáját. A *folklórt* egymást kölcsönösen meghatározó és befolyásoló, hierarchikus rendbe szervezett elemek szemiotikai rendszereként fogják fel. A *folklorizmus* egy olyan kommunikációs folyamat – „amelynek révén a népi kultúra egy eleme, elemcsoportja az eredetitől eltérő, idegen környezetbe kerül, és maga a folyamat önmagán túlmutató, másodlagos (társadalmi, esztétikai, politikai stb.) jelentéssel bír”. (Bíró 1987: 31.) Az új kontextusban a folklórelem jelentése megváltozik tehát. Bíró Zoltán a folklorizmusjelenségeket illetően négy alaptípust különböztet meg: a tudományos, a reprezentációs, a mindennapi és a művészi folklorizmust. (Bíró 1987: 33–43.) Mondanivalóm szempontjából az első két típust tartom relevánsnak, a tudományos folklorizmus és a reprezentációs folklorizmus fogalmakat veszem át a tanulmánykötet szerzőitől.

A *tudományos folklorizmus* arra a folyamatra utal, melynek során, a kutatómunka eredményeként, az adatrögzítés, a feldolgozás és tudományos kiadványban való publikálás révén a folklórelemet kiemeljük saját kontextusából, áthelyezzük egy, a tudományos diszciplína elvárásainak, módszereinek, ismeretelméleti és tudománytörténeti előfeltevéseinek megfelelő környezetbe. A kutatás tárgyát és célját illetően a szakértő kutató feladatának érzi a kultúra bizonyos elemeinek megmentését, kimentését az azt használóktól, olykor úgy érzi, bármilyen színvonalú legyen is, össze kell gyűjtenie, mert értékes, áthagyományozását segíteni kell, hiszen állandóan változó, átalakuló természetes környezetében pusztulásra van ítélve.

A *reprezentációs folklorizmus* fogalmát Bíró Zoltán abban az értelemben használja, annak a folyamatnak a megnevezésére, amikor a népi kultúra kiválasztott és előtérbe helyezett elemei mintegy kiállítási tárgyként vagy áruként, a piac, az eladhatóság, a különböző ízlésszférák kritériumainak megfelelően kerülnek új, idegen környezetbe. A népi kultúra ideológusai és szakértői „a ma termelt vagy a folklór szerves részeként valamikor létrejött és ma felfedezett, újra felelevenített elemeket élénk helyezik, egyáltalán kiválasztják azt, amit élénk helyezhetnek, megtanítanak arra, hogy a szemünk elé tett tárgyat hogyan kell szemlélni, mit kell érteni rajta, megszervezik a szemlélés helyét, időpontját, módját és az utólagos értékelést.” (Bíró 1987: 38.)

Nehéz feladat meghúzni a határvonalat a folklorisztika, a folklorizmus, valamint a folklorizmus egyes típusai között – az egyes jelenségek, folyamatok egyszerre több típushoz

szokások, babonák, balladák, közmondások, gyermekdalok stb.), Thoms nem köti ezt a népi tudást társadalmi osztályhoz, foglalkozáshoz, műveltségi szinthez, nincsenek konkrét térbeli koordinátái sem.

is tartozhatnak –, ám ezek a fogalmak – úgy vélem – segítségül szolgálhatnak a két néprajzi kiadvány által kiváltott konfliktusok megértéséhez.

A történeteket Klaus Krippendorff kvalitatív tartalomelemző módszerét követve vizsgálom. Véleménye szerint „A tartalomelemzés olyan kutatási technika, amelynek segítségével adatokból a kontextusaikra vonatkozóan megismételhető és érvényes következtetéseket vonhatunk le.” (Krippendorff 1995: 22.) „Az adatokat mindig többféle nézőpontból lehet szemügyre venni, különösen akkor, ha szimbolikus jellegűek. Minden írott közleményben meg lehet számolni a betűket, a szavakat vagy a mondatokat. Lehet kategorizálni a szókapcsolatokat, leírni a kifejezések logikai szerkezetét, meghatározni az asszociációkat, a konnotációkat, a denotációkat, a szónoki fogásokat, de szó lehet pszichiátriai, szociológiai vagy politikai interpretációkról is. Mindez egyszerre is érvényes lehet. Röviden – egyvalamely közlés igen sokféle tartalmat hordozhat egy befogadó számára is.” (Krippendorff 1995: 23.)

A tartalomelemzés csak rögzített adatokon végezhető, hogy hiteles és bármikor megismételhető legyen. A szereplők által valóban használt szavakra, mondatokra alapozok az elemzés során. Alapkérdéseim: ki, mikor, kinek, miért, hogyan és mit mondott/írt, és az adott szövegnek milyen hatása volt a befogadójára.

Klauss Krippendorff a tartalomelemzést hét, egymástól jól elkülöníthető munkafázisra osztja: adatkészítés, egységmeghatározás, mintavétel, adatrögzítés, adatredukció, következtetés és elemzés.³ (Krippendorff 1995: 57.) A továbbiakban ezeket a lépéseket veszem figyelembe, próbálom alkalmazni az általam bemutatott esetekre.

Források, tények, adatok

Botrányos történetekről lévén szó, a tényeket, eseményeket ismertetem és elemzem, ám etikai megfontolásból, az érintettekre való tekintettel, neveket nem említek. Dolgozatomban nem írom le az egyes szereplők (szerzők, adatközlők stb.) és az érintett települések nevét, a konfliktusok sorozatát kiváltó könyvek címét, és nem nevezem meg a könyvkiadót sem. Forrásaim a folklórgyűjtemények – egy népmondákat és egy tréfás népi elbeszéléseket

³ A munkafázisok mind a kvantitatív, mind a kvalitatív, illetve a mindkettőt ötvöző tartalomelemzésre érvényesek, így adott esetben szükségtelen valamennyi lépést betartani, figyelembe venni.

tartalmazó kötet –, magándokumentumok, levelek, interjúszövegek – ezekre az egyes esetek bemutatása, elemzése során részletesebben kitérek.

Az 1992-ben alapított, kezdetben szépirodalom-centrikus erdélyi könyvkiadó gondozásában ez ideig mintegy 50 néprajzi, antropológiai kiadvány jelent meg – doktori disszertációk könyvváltozata 400-500 példányban és nagyközönségnek szánt könyvek ennél nagyobb példányszámban.

A helyi közösségben nagy felháborodást kiváltó két folklórgyűjtemény szövegeit először kézirat formájában láttam.

Fehér szerencsebékák – egy hiedelemtörténet tudományos reprezentációja és helyi recepciója

Az első kötet 2007-ben jelent meg. Kiadói szerkesztőként, a néprajzi kiadványok felelős szerkesztőjeként, a készülő könyv szinopszisát, majd a kéziratot értékelő szaklektori véleményeket, ezután pedig magát a kéziratot olvashattam. A kézirat tartalmi és szerkezeti szempontból megfelelt a tudományos előírásoknak, a magyar néprajzi könyvkiadásban e tekintetben alapműnek számító, Voigt Vilmos és Balogh Lajos nevéhez fűződő *A népköltési (folklór) alkotások kritikai kiadásának szabályzata* előírásainak⁴ – bevezető tanulmánnyal kezdődött, az adattárban olvashattam a megfelelően csoportosított, rendszerezett folklórszövegeket, a kézirat zárórésze pedig a főszöveget követő járulékos részeket, az apparátust tartalmazta (jegyzetek, függelék, a szövegek gyűjtési helyei, adatközlők és tájszavak jegyzéke, helynévtár, bibliográfia, legvégül pedig a képmelléklet).

Következhetnek tehát az újabb munkafázisok, az általánosan vett magyar könyvkiadás legfőbb kézikönyvének – Gyurgyák János: *Szerzők és szerkesztők kézikönyve* – útmutatásai alapján. „A könyvek – egy-két kivételes esettől eltekintve – három fő részből állnak: *főszövegből, járulékos részekből és könyvborítóból*. Ezeket a fontosabb részeket különféle *technikai kellékek* (oldalszám, előfej, iniciálé, ívjelző stb.) egészítik vagy egészíthetik ki. [...] Elengedhetetlen tehát, hogy a könyvek belső szerkezete logikus és áttekinthető legyen. Ez

⁴ Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya Textológiai Munkabizottságának megbízásából készítette Voigt Vilmos.

A dialektológiai szöveggondozás szabályzatát készítette Balogh Lajos.

Megtárgyalta és elfogadta az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Textológiai Munkabizottsága.

ésszerű és közérthető tagolással, valamint helyes tipográfiával érhető el.” (Gyurgyák 2005: 26–27.) Mindez a könyvszakma szakembereinek együttműködése révén, természetesen – szerkesztő, korrektor, műszaki szerkesztő, tördelő, borítótervező együttes munkájának eredményeként, majd folytatva útját a nyomdai munkafázisok szakértőjéhez.

Elkészült a könyv, minden eddig érintett és említett személy – szerző és könyves szakemberek – örömére és meglegedésére. Kilenc nyomdai ív terjedelemben jelent meg, 122 oldalnyi szöveg és 16 oldalnyi színes képmelléklet. Sikeres könyvbemutatóra került sor, volt dedikálás, reklám és recenzió... úgy tűnt, minden rendben. Csakhogy a könyvek bármely társadalmi miliőbe eljuthatnak, és el is jutnak, olyan olvasókhoz, akiknek társadalmi helyzete és kultúrája meglehetősen eltér egymástól. Roger Chartier a „népi” olvasókról, „népszerű” olvasmányokról szólva emeli ki, hogy figyelmünknek két dologra kell irányulnia: az írott tárgyak anyagi mivoltára és az olvasók gesztusaira (Chartier 2000: 311.). Amikor egy könyv megjelenik, író és kiadó szeme előtt valamilyen célközönség, egyfajta ideális olvasó lebeg. Kiszámíthatatlan, hogy a könyv hová kerül, és hogyan fogják olvasni, örömet vagy bosszúságot okoz-e majd olvasójának. A könyv „hazakerült”, olvasmánnyá lett a helyi közösségben. A folklórszövegeket azok olvasták, akik a gyűjtőnek mesélték őket, vagy azok, akikről vagy akiknek rokonairól, barátairól, szeretteiről vagy éppen ellenségeiről, haragosairól valaki mesélt valamit. Mint Keszeg Vilmos írja, az etnográfiai irodalom csak elvétve reflektált a néprajzi munkák helyi recepciójára (Keszeg 2005: 315–340.), arra, hogy hogyan lesz olvasmánnyá egy lokális-regionális közösségről készült reprezentáció az illető közösségben, hogyan szembesül a személyes narratívumok keretébe foglalt helyi hagyományokkal, saját hagyományaival.

Telefonon tudtam meg, hogy gond van – a helybéli lelkész értesített.

„Terepmunkára” jó darabig nem nyílt lehetőségem, nagy volt a felháborodás, a sértettek ügyvédhez fordultak, néprajzkutató a faluba csak saját felelősségére tehetette be a lábát. Hónapok múlva jutottam el végül a helyszínre, ekkor tudhattam meg, hogy mi volt irritáló, kompromittáló és könyvszerkezeti szempontból félreérthető. Beszélgetőtársaim a félig strukturált interjúk rögzítését nem engedélyezték, az eset rekonstruálásához, a közvetlen és közvetett konfliktusok, konfliktusláncok bemutatásához és elemzéséhez forrásként terepjegyzeteim és személyes dokumentumok, elektronikus levelezésem szolgálnak. A tartalomelemzés egyes lépéseihez, munkafázisaihoz ez esetben nem áll rendelkezésemre megfelelő mennyiségű rögzített adat.

A folklórgyűjtemény egyik szövege szerint valaki a faluban fehér békákat tartott a pincéjében, tejjel etette, tejben fürdette őket, s emiatt boszorkánynak tartották. Az egyik cigányné kereste egyszer [...] nénit, s mivel nem találta, benyitott a pincébe is. Ekkor látta, hogy fehér békáit tejjel eteti. Nagyon megijedt, de [...] néni megnyugtatta, hogy azok szerencsebékák, nem kell félni tőlük.

A kipontozott szövegrészek helyén a könyvben egy keresztnevet olvashatunk, és bár a boszorkánysággal vádolt asszony már nem él, a leszármazottai nagyon felháborodtak. A folklórszöveg alatt zárójelben a gyűjtés helye, a település⁵ neve is olvasható. A sértettek becsületsértési pert kezdeményeztek volna, ügyvédhez fordultak, be szeretnék volna perelni a könyv szerzőjét, a könyvkiadót és az adatközlőt. A szerző és a kiadó nevét könnyen azonosítani tudták, az adatközlő kilétét illetően viszont meglepő dolog történt. A könyv képmelléklete, tizenhat oldalnyi, dokumentatív értékű színes fénykép, a környező tájnak, a gyűjtés helyszíneinek, a néprajzi kistáj településeinek és a folklórszövegek adatközlőinek vizuális reprezentációja. Az egyik képen idős házaspár, a képaláírásból megtudhatjuk a nevüket, és azt is, hogy melyik faluban élnek. Bár az adott településen élők közül többen is vállalták az adatközlő szerepét, és név szerint fel is vannak sorolva az adatközlők jegyzékében, nyomdatechnikai vagy egyéb tudományos megfontolásból csak erről a két személyről készült fénykép, vagy legalábbis csak őket ábrázoló fotográfia került a könyvbe. A boszorkány fehér békáiról a faluközösség szerint a fényképen látható idős férfi mesélt tehát.

„Ez a könyv összefoglalja ezt a kicsi szikra falut!” – mondta az egyik beszélgetőtársam, a boszorkánysággal vádolt asszony egyik rokona. *„Nem is kettőbe, hanem négybe vágta a falut”* – így egy másik sértett személy. A bűnbaknak nyilvánított férfi nem értette, miért haragszanak rá, hiszen nem ő mondta a folklórkutatónak azt a történetet. A faluközösség ízekre szedte a kötetben közzétett folklórszövegeket, konfliktusok sorozata került felszínre, feledésbe merült viták, régi sérelmek, hierarchikus viszonyok miatti, erőforrásokért, földterületért, információk megszerzéséért folytatott kompetíció, különböző érdekcsoportok összecsapása, egykori és aktuális, közvetett és közvetlen konfliktusok egész láncolata.

A jegyzetapparátusban fel volt tüntetve minden adat – a könyv szerzője a Néprajzi Múzeum kéziratárában talált rá a hiedelemtörténetre.⁶ Nem ő gyűjtötte, és nem a fényképen

⁵ Aprócska településről van szó. 2002-ben összesen 111 lakója volt, közülük 105 magyar, 6 pedig cigány nemzetiségű. Felekezeti megoszlásukat illetően: 98 református, 6 római katolikus és 7 egyéb vallású. Forrás: Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. Népszámlálási adatok 1850–2002 között. (<http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm>)

⁶ Az Adatközlők jegyzéke szerint a történetet K. M., 62 éves asszony mondta, 1992-ben, jelzete: EA 25010/7-8. – S. Á. gyűjtése.

látható férfi volt az adatközlő. Csakhogy a tudományos kiadványnak ez a számunkra természetes olvasata, a könyvszerkezet logikája – a megszámozott folklórszöveg adatközlőjének a könyvvégi, ugyancsak megszámozott jegyzetek alapján való azonosítása – a faluközösség egyetlen tagjának sem volt természetes. A néprajzkutató sem ismerte a fehér békákról szóló történet szereplőit, a kontextusából kiemelt hiedelemtörténet alapján nem rekonstruálhatta a szöveg jelentését a rendszerben, és nem ismerhette a jó néhány évvel korábbi gyűjtés körülményeit sem. A történetnek eredetileg címe sincs, és a boszorkányvád sem szerepel tulajdonképpen benne. A fehér békák, az őket tejjel etető, tejben fürdető [...] néni és az ő sértett hozzátartozói, a cigányasszony, a folklórgyűjtemény név szerint említett adatközlői, az egész faluközösség, sőt a folklórkutató, a szaklektorok és én magam is kiadói szerkesztőként, valamennyien a tudományos és reprezentációs folklorizmus áldozatai lettünk. Senki sem tudta már, hogy eredetileg ki mondta, kinek mondta, mikor, hogyan és miért ezt a szöveget, milyen előzményei voltak, és milyen hatása ott és akkor, eredeti kontextusában.

Ki és mikor követett el hibát?

A könyv szerzője szerint szakdiszciplínánk módszertani követelményeinek és a tudományos reprezentáció szabályainak megfelelően jártunk el. Egyik nekem címzett levelében, 2008. január 8-án erről így ír: „*Kezdjük a végén: az antropológusok körében bevett gyakorlat, hogy terepmunkáikban sem neveket nem jelölnek (vagy megmásítva), sőt még a falu nevét is elváltottatják, ha írnak róla. [...] De a folklór az más. És a folklorisztika is. Itt ez úgymond évszázados szokás, részint a hitelesség prezentálása végett (miként a nem stilizált lejegyzés is), másrészt összességében még dicsőség is az, ha valaki egy ilyen könyvben szerepel, legalábbis én így tapasztaltam. [...] [ezután] a szerkesztő abszolút jólelkű cenzorként gondolhat majd hasonló turpisságokra [...] Mondjuk egy mondagyűjteményben néhány ilyen felismerhető személy továbbra is lehet, ám figyelem, nem csak a boszorkányos részben: pl. hazajárt az ura a sírból az asszonyhoz, lidérc látogatta, megcsináltatott valaki valakit, netán román paphoz járt hasonló ügyekben, az isteni büntetés esetei [...] Szóval ez nehéz ügy így, ha nagyon komolyan vesszük az esetleges érintetteket, mert akkor könnyen a fél kötetet is kiherélhetjük. Persze egy-két nagyon kényesnek tűnő esetben tényleg belenyúlhatunk: csak a keresztnevet hagyjuk bent, vagy más nevet adunk az említett illetőnek. [...] Egyébként, ha szóba kerül, nyugodtan elmondhatjátok, hogy a gyűjtő nem titokban teszi a dolgát: a diktáfon ott a kézben, ott az asztalon, amikor meg bekopog, szépen elmondja, hogy néprajzos [...] és hogy ilyen régi történetekre szeretne rákérdezni, mert könyvet akar összeállítani belőle. [...] Aztán hogy utána ki mit mond, azt még én sem tudom megítélni sokszor, hogy meseként vagy igaztörténetként teszi-e. Nota bene: a könyv szerint meseként, hiszen jogilag-műfajilag minden*

monda, népköltészet benne, ahol nem az szerepel fejezetcímként, hogy igaztörténet. Persze ha akar, az adatközlő is észnél tud lenni. Vagy nem mond el kényes dolgokat, vagy azt mondja: ezt név nélkül mondom – sok ilyen van! –, mire én mondom: persze, OK, hisz a sztori a lényeg.”

Az eset után minden szerző figyelmét felhívtam az adatrögzítés és feldolgozás, a textuális és vizuális reprezentáció veszélyeire, olvasási szokásaink különbözőségére. 2009 nyarán mégis újabb botrány tört ki.

Tréfás igaztörténet csattanóval – tartalomelemzés

2009-ben jelent meg egy tréfás népi elbeszéléseket tartalmazó kötet,⁷ melynek egyik története és a kötetben szereplő vulgáris szavak a helyi közösség felháborodását váltották ki.

A történet egy régen volt szerelem története. A név szerint – családnév és keresztnév – említett fiú és leány szerették egymást, de a család(ok?) elleneztek a házasságot. Más udvarlója került a leánynak, aki – állítólag – teherbe ejtette, majd feleségül vette. Ám a régi szerelem nem múlt el, az egykori szerelmesek titokban még évek múltán is találkoztak. A történet a tréfás csattanója miatt került a folklórgyűjteménybe, a leány apjának tréfás megjegyzése miatt, amikor arról értesült, hogy nemsokára nagyapa lesz.

2009 nyarán, miközben a könyvbemutatókat szerveztük, hirtelen kitört a botrány. Augusztus 25-én felhívott telefonon az egyik sértett család képviselője,⁸ aki közvetve érezte érintve magát az ügyben – nagyszülei voltak név szerint említve a szerelmi történetben. Újabb per fenyegetett, becsületsértéssel, rágalmazással vádolták volna a szerzőt, a kiadót, és persze szerkesztőként engem, hiszen az volt az első kérdés, hogy ki olvasta a kiadónál ezt a könyvet, ki a felelős azért, hogy mindez megjelenhetett. 2009. augusztus 25. és október 28. között közvetlen és közvetett interakciók sorozata vette kezdetét – levelek, személyes beszélgetések, hangfelvevő segítségével rögzített interjúk formájában –, melynek szereplői a szerző/kutató, a sértett család képviselője, a tréfás igaztörténet adatközlője, a faluhoz közeli városokban élő értelmiségiek, akik különböző kulturális rendezvények keretében segítettek (volna) nekem a könyvbemutatók szervezésében. A könyvbemutatókról lemondunk végül. A beszélgetések, egyezkedések eredményeként a sértettek nem pereltek be senkit, bocsánatkérő cikket kértek a

⁷ A kötet 15,25 nyomdai ív terjedelemben jelent meg – 220 oldalnyi szöveg és 43 színes fénykép.

⁸ A sértett család képviselője egyetemet végzett, értelmiségi.

szerzőtől, annak a helyi sajtóban, a faluhoz közeli nagyváros napilapjában való publikálását. A szerző a bocsánatkérő cikket megírta, ám a sértettek annak tartalmával nem voltak megelégedve, így ez a szöveg nem jelent meg.

Az esetet, az egyes részleteket a továbbiakban a tartalomelemzés lépései, munkafázisai szerint ismertetem és elemzem, ezúttal megfelelő mennyiségű rögzített adat birtokában.

1. Adatkészítés – a kutatás előkészítése

Az eset bemutatásához, vizsgálatához összegyűjtöttem és időrendi sorrendbe helyeztem a rendelkezésemre álló, forrásként felhasználható adatokat, szövegeket (levelek, rögzített beszélgetések – félig strukturált és vezérfonal-interjúk). 2009 júliusában kezdtük szervezni a könyv bemutatóit a faluhoz⁹ közeli városokban. A történethez kapcsolódó első szöveg egy július 21-én keltezett levél – az egyik kulturális intézmény vezetője írta a könyv szerkesztőjének (vagyis nekem), a levél témája a könyv szeptemberi bemutatója egy nagyobb szabású kulturális rendezvény keretében.

2009. július 21. és október 28. között elhangzott vagy leírott szövegek képezik a tartalomelemzés alapjául szolgáló szövegkorpuszt – mintegy 120 gépelt oldalnyi rögzített adat, 59 elektronikus levél – az eset kapcsán a sértett család képviselőjével, a szerzővel, a könyvbemutatók miatt a történet szereplőivé váló értelmiségiekkel folytatott levelezésem – és 7 lejegyzett interjú szövege.

2. Egységmeghatározás

Adatrögzítési egységként az egyes levelek és az interjúk szövegei szolgálnak. Ezeket nagyobb referenciális egységekbe rendeztem, a szerint, hogy mely személyekhez kapcsolódnak.

3. Mintavétel – kódolás és kategóriák

A kvalitatív tartalomelemzés esetében a teljes szövegkorpusz egyes részeit azonos fogalmi síkok szerint csoportosított kategóriákba soroljuk, kódoljuk. Az előre megállapított kategóriákon kívül az elemzés folyamatában, a szöveg olvasása közben kialakuló kategóriák szerint is alakul a mintavétel. Ebben az esetben a *szereplő típusokat* (szerző/kutató, sértettek képviselője, adatközlő, értelmiségiek, szerkesztő, Titokzatos Ismeretlen(ek?)) – mindazok, akiket a könyv kapcsán kialakult botrány aktivizál) és a *pszichológiai folyamatokat* (a

⁹ Ezúttal nagyobb településről van szó. 2002-ben összesen 1766 lakója volt. Nemzetiségi/anyanyelvi megoszlás szerint: 1582 magyar, 33 román, 1 német és 150 cigány. Felekezeti hovatartozásuk szerint: 1452 református, 41 ortodox, 10 római katolikus és 263 egyéb vallású.
Forrás: Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. Népszámlálási adatok 1850–2002 között. (<http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm>)

szerelmi történet közzététele által kiváltott érzelmek, a könyv igaztörténeteinek minősítése) határoztam meg kezdetben olyan kategóriákként, amelyek figyelembe vételével ugyanannak a szövegnek különböző olvasatait szemléltethetem. A szövegkorpusz olvasása közben újabb kategóriáknak tartom magát a könyvet (mit várnak el a különböző szereplők egy folklórgyűjteménytől) és a végül nem publikált bocsánatkérő cikket (az egyes szereplők szerint mit kell/kellett volna tartalmaznia).

4. Adatrögzítés – a kategóriák szerint rögzített adatok, vélemények bemutatása

Az alábbiakban ismertetem az egyes szereplő típusok véleményét a szövegről, amely a felháborodást kiváltotta, és a könyvről általában, valamint az elhangzott szavak, szövegrészek által utalok közben az adott szöveg/könyv által kiváltott pszichológiai folyamatokra.

Sértettek képviselője

A sértettek képviselője a szerzővel és a szerkesztővel tartotta a kapcsolatot (levélben, telefonon és/vagy személyesen is). Nem csak a saját véleményét, hanem a család, a faluközösség véleményét is közvetíti. A szerzőnek írottakat a szerkesztővel is közli. Kezdetben és az események hatására vissza-visszatérően emelkedett hangnemben, haragot, felháborodást kifejező szavakkal, szókapcsolatokkal, a család többi tagjának érzelmeit is közvetítve: *elegem van, borzasztóan haragszok, nagyon ideges vagyok, borzasztóan ideges vagyok, nagyon tudok haragudni, elment mindenkinek a türelme, el van keseredve, nagyon felkavarná őket, veszekedések voltak, állandóan sír, le van sújtva teljesen*. A könyv recepcióját a helyi közösségben a következő fogalmakkal írja le: *botrány, felháborodás, vihar, katasztrófa, kalamajka, „nagyon, nagyon, nagyon, nagyon nagy a skandál”, megbocsájthatatlan, tragikus*.

Ami nagyon felháborítja, hogy *néven nevez élő embereket, galád módon meg van gyalázva sok ember*.

„Ezek elszigetelt falvak, és nagyon érzékenyek az ilyen, úgymond, modern dolgokra.[...] 2009-ben ezt kell várjad minden nap, hogy megtámadnak valahol, de ők [az idős emberek a faluban] nem értik ezt meg.” „Még az úgynevezett Hollywood is kiírja, hogy a nevek meg vannak változtatva, tehát, hogy mondjam, ez egy alapvető dolog kéne hogy legyen annak, aki könyvet ír.”

A könyvről a saját véleménye, és általában a faluközösség véleménye: *ponyvaregény, sztorimagazin, szennylap, vulgáris, a faluban így nem beszélnek, szinte zéró egy könyv, nincs semmi érték benne, botrányos könyv, kiteregette az emberekről a szennyest, valótlan dolgokat állít, „negatív fényben tüntet fel idős, szép kort megélt embereket, megalázva ezzel egy viszonylag zárt s elmaradott társadalom előtt”.*

Milyen kellene legyen véleménye – és egyben a faluközösség véleménye – szerint ez a könyv? Mi az író, a néprajzkutató feladata?

„A magyarságról ír, a magyarságnak ír. Felfele kéne vinni, nem szétbontani, ami megmaradt.” „Ha már ír, építse azt a közösséget.” „Ez a könyv kellene építse a magyar kisebbséget.” „A kiadóknak és az íróknak is felelősségtudatuk kell legyen”.

A tréfás igaztörténetről: *„Pletyka mindig volt, és mindig lesz. De addig nem komoly, amíg nem hivatalos.” „Hogy valaki mit mond, az még nem törvénytelen dolog.” „Hogyha valami leíródik, az már nem pletyka. Ezeknek az embereknek az már szent, olyan mintha a Bibliában lenne.”*

A bocsánatkérő cikk *„főleg egyszerű embereknek fog szólni, a hangvétele finom legyen, és ne legyen teletűzdelve »latin« szavakkal”,* név szerint kérjen elnézést a sértettektől, melyben kifejti, *hogy a róluk szóló részek a könyvből nem felelnek meg a valóságnak, az adatközlő neve ne jelenjen meg a cikkben, semmiféle szerelmi ügy ne jelenjen meg a cikkben.*

Adatközlő

Az adatközlővel egyetlen rövid interjút készíthettem, így a tartalomelemzéshez csupán ez a három oldalnyi szöveg áll rendelkezésemre e szereplő típushoz kapcsolódóan.

Véleménye szerint azért háborodtak fel az érintettek, mert *„az igazságért törik be az ember feje”, „magukra ismertek az emberek”.* Ennek ellenére hibának tartja, hogy nyomtatott formában is megjelentek a nevek: *„ténylegesen én is hibáztam annyit, hogy mér írtam ki személy szerint mindenkinek a nevét”.* Ő persze nem írta le a neveket, csak elmesélte a néprajzkutatónak, a könyv szerzőjének a történetet.

Szerző/kutató

Az adatközlővel, a szerkesztővel és a sértettek képviselőjével tartotta a kapcsolatot. Rögzített adatok csak a szerkesztővel és a sértettek képviselőjével folytatott levelezés kapcsán állnak rendelkezésemre.

Mielőtt a faluközösség olvasta volna a könyvet, egy tiszteletpéldányt eljuttatott a botrányt okozó igaztörténet adatközlőjéhez: „*a főbb adatközlőknek is a kezébe nyomtam a kötetet, nagy sikere volt, örvendtek neki*”.

A botrányos szerelmi történetről a véleménye: szerencsétlen elszólás, „*az valóban hiba, hogy egy idős ember úgy anekdotázott, hogy ebben az esetben nem mérte fel pontosan, hogy szavaival milyen hatást ér el*”, „*az is hiba, ha felnagyítja bárki is mindezt, a dolgok némileg bonyolultabbak*”, „*senki sem fehér vagy fekete ebben a történetben*”, „*sajnálom ezt az egész históriát, az eset kapcsán konkrét nevek említése is hiba volt*”, „*sajnálom, ha bárkit is megbántott a könyv bármely passzusa*”, „*vagy ő [az adatközlő] nem ismeri kellőképp a faluját, vagy a háttérben a könyvtől független adok-kapok megy, amire legfeljebb a könyv ürügyül szolgál, ha újra csinálnám, az inkriminált sztoriból ugyan az első bekezdést elhagynám, de a történetet tán még most sem.*”

A könyvről általában: „*adomák, anekdoták, tréfás elbeszélések, helyi intimitások, őszinte pajzánságok, esendőségek, majd mindig névvel említve, de így élnek, ettől élnek igazán*”, „*emberi esendőségünk szerethetőnek tűnő görbe tükre*”, „*a folklórkiadványokban nyomon követhető, hogy ki volt a történetek elmondója – ez afféle alapszabály, ellentétben az antropológiával, ahol a helyet és az adatközlőket szokás elmaszatozni*”, „*lehet, hogy az utóbbi az üdvös, kivált diszkrétebb, de a folklór kapcsán mégsem igazán működik. Többnyire ugyanis büszkék arra, ha a falujuk, nevük szerepel benne. Ahogy én látom, ezeket a könyveket is többnyire a lokális vonatkozások, és nem a népköltészet miatt vásárolják-olvassák, már akik.*”

Értelmisségiek

Ők általában a hagyomány, jelen esetben a lokális hagyomány mentésének hívei, a kutatás/kutató támogatói.

A faluhoz közeli városok kulturális intézményeinek képviselőivel, vezetőivel szerkesztőként leveleztem, a (végül elmaradt) könyvbemutatók kapcsán. Amikor kitört a botrány, egyértelműen az volt a véleményük, hogy „*ne tartsunk könyvbemutatót*”, „*ne haragítsuk magunkra a falut*”, „*a könyvbemutatót hagyjuk máskorra*”.

Vélemények a szerelmi történet és a könyv kapcsán:

„*közhangulat, amit alapjában a gyarló emberi tulajdonság táplál; ha dicsérnek, akkor igaz, ha meg szidnak vagy kifiguráznak (netalántán ráadásul ez a kifigurázás valamiféle féligaz*

történetet vesz alapul), akkor az mind szemenszedett hazugság. De hát már csak ilyenek vagyunk mi, emberek...”

„nem tartom célravezetőnek a nevek kiírását”, „vannak személyes érzékenységek, intimitások, magánügyek”, „kinyomtatva egészen más, mintha csak pletykálnak valakiről”, „nagyon veszélyesnek tartom olyan szempontból, hogy aztán bezárul a kiszemelt vagy számbajöhető adatközlő, vagy akár egy egész falu is”, [a szerelem] „csak két emberre tartozik”.

Szerkesztő

A tartalomelemzés beavatkozás-mentes vizsgálati módszer, csak a már rögzített adatokkal dolgozik. A történetet feldolgozó kutatóként az egykori émius megközelítési módról – hiszen az eseményeknek magam is résztvevője, szereplője, szenvedő alanya voltam – áttérhetek az étikus megközelítésre, mintegy kívülről szemlélve önmagam szerepét is e történetben – már amennyire ez lehetséges. A szerkesztő feladata szakszerűen jelentetni meg a kutató kéziratát. A néprajzi kiadványok felelős szerkesztőjeként viszont a könyvben foglaltak tartalmáért is felelős voltam. Beleszólásom volt abba, hogy a kézirat megjelenhet-e, nyomon követtem a könyvkészítés egyes munkafázisait, és azt is, hogy milyen célközönséghez mikor és hogyan jut el a folklórkiadvány. A szerkesztő minden szereplővel – kivéve a *Titokzatos Ismeretlent* – tartotta a kapcsolatot, a mediátor szerepét töltötte be, célja a botrány elsimítása, a többi szereplő kibékítése volt. A sértettek képviselőjével nyugtató, csillapító hangnemben beszélt: *igaza van, teljes mértékben igaza van, tökéletesen egyet értek önnel, „nagyon remélem, hogy sikerül megegyezni, és tisztázni a dolgokat”.*

A könyvről: *„egy könyv nem verhet szét egy közösséget”, „a könyv hasznos kell legyen, nem káros”, „a nevek, adatok ellenőrzése részemről csak a jegyzetapparátusra, egyeztetésekre vonatkozik, meg a bibliográfiai hivatkozásokra. A könyvben szereplő adatközlők neve miatt a szerzőnek kell vállalnia a felelősséget”, „én figyelmeztettem a szerzőt annak a veszélyeire, hogy ha néprajzi kiadványban név szerint (vezetéknév és keresztnév főleg) említ embereket, hogy az ilyesminek bizony jogi következményei is lehetnek, azon kívül, hogy szét lehet verni egy közösséget, egymásnak lehet ugrasztani embereket”.*

A szerelmi történetről: *szomorú történet, „kellő tapintattal kell kezelni bárkinek a magánéletét”.*

A bocsánatkérő cikkel kapcsolatban azt javasolta a szerzőnek és a sértettek képviselőjének, hogy *„próbáljunk közösen megszerkeszteni egy mindenkinek megfelelő változatot”.*

Titokzatos Ismeretlen(ek?)

A történetnek van még egy különös szereplője (netán szereplői?). Valaki(k) a szerző nevében szétküldött/szétküldtek egy levelet, melyben a botrányos igaztörténet adatközlőjét rágalmazza(ák), figurázza(ák) ki. A leveleket postán, felbélyegzett borítékokban küldte a falu lakóinak. A levél szövegét, a benne szereplők nevének feltüntetése nélkül a mellékletben közlöm.

5. Adatredukció

A szövegkorpusz teljes körű elemzését elvégeztem, valamennyi rendelkezésemre álló, a történettel kapcsolatos, rögzített szöveget valamelyik kategóriába soroltam. A történet szempontjából irreleváns levél- és interjú-részleteket figyelmen kívül hagytam.

6. Következtetés

Ugyanarról a könyvről, ugyanarról a történetről az egyes szereplő típusoknak eltérő a véleménye, ami az egyiknek kedves, tréfás történet, az a másiknak botrányos, felháborító, sértő, ami az egyik szerint igaz, az a másik szerint nem igaz. A befogadótól függően eltérőek a könyv, a botrányt kiváltó történet keltette érzelmek. Ez azt jelzi, hogy a közösség strukturált, összetett entitás, melyben eltérő nézőpontok érvényesülnek. Pierre Bourdieu szerint az azonos térbe zárt személyek – pl. iskola, lakónegyed, iroda – más nézőpontból látják a világot, de mivel a helyzet miatt változtatni rajta nem tudnak („misère de position”), konfliktus nem áll elő. (Bourdieu 1993: 13–17.)

Az általam bemutatott szereplő típusok egyvalamiben azonban egyetértenek: nem kellett volna kiírni a könyvben a neveket, a történet szereplőinek nevét leírni hiba volt.

7. Elemzés – értelmezés

Az elemző-értelmező fázisban az első bemutatott esetre is visszatérek, a fehér békákat tejjel etető, boszorkánysággal vádolt asszony történetére. Mindkét esetben a név/nevek, valós személyek nevének könyvben való szerepeltetése okozta a problémát. A egyes faluközösségekben botrányt kiváltó két történet szereplői és/vagy azok hozzátartozói azt sérelmezték, hogy negatív színben, egysíkúan tünteti fel őket vagy a számukra fontos, kedves személyt a könyvben leírt történet, megszégyenítve, megalázva őt ezáltal a faluközösség és az egész világ előtt.

A két történet és az általuk kiváltott konfliktusok sorozata több szempontból is elemezhető. A kiindulópontom az elemzésben ezúttal a személynevek kérdése a folklorisztikában, a néprajzi kiadványokban és általában a társadalomtudományokban. Mit írnak elő a szabályzatok és mit a társadalomtudományokra vonatkozó etikai kódexek?

A népköltési (folklór) alkotások kritikai kiadásának szabályzatát – a bevezető részében foglaltak szerint – tudományos igényű kritikai kiadások, más tudományos igényű kiadások és tulajdonképpen minden népköltési (folklór) anyagot tartalmazó kiadvány elkészítőjének, összeállítójának figyelembe kell venni. (Voigt – Balogh 1974: 11.)

A nevekre vonatkozóan a IV. fejezetben¹⁰ a következőket olvashatjuk két pontba foglaltan:

IV/4. „Mind közlés, mind hivatkozás szempontjából a főszöveghez tartoznak annak származási adatai (röviden protokollja).”

IV/5. „A kritikai kiadásokban minden egyes alkotásról egyértelműen közölni kell a következőket: ki, mikor és hol közölte, mikor és hol gyűjtötték a szöveget.” (Voigt – Balogh 1974: 24.)

A jegyzetapparátusra vonatkozó IX. fejezet¹¹ 1. és 2. pontja általánosságban szolgál útmutatóként a jegyzetek sorrendjét illetően és az adatközlőkre vonatkozóan.

IX/1. „Az apparátus elhelyezése rendszerint egy tömbben történik, oly módon, hogy minden egyes kötet főszövege után helyezkedik el a hozzá tartozó apparátus, mégpedig előbb az általános tudnivalókat tartalmazó bevezető rész, majd a művek sorszáma szerint tagolva az egy-egy műre vonatkozó tájékoztatások és magyarázó jegyzetek, illetve a mű szövegkritikai apparátusa.”

IX/2. [...] Általában előbb a források jellemzése, majd a közölt szöveg tipizálása, ezután a néprajzi adatgyűjtésre és tárolásra vonatkozó megjegyzések következnek. [...] Ez utóbbi alól [címszavak kiemelése] kivételt képeznek a közölt szöveg lelőhelyére, típusára, adatközlőjére, egyéb változatok számára, a rávonatkozó irodalomra való utalások. Ezeknél a címszót minden esetben fel kell tüntetni, és a nemleges adatot is közölni kell.” (Voigt – Balogh 1974: 50.)

Ezen kívül a Függelékben olvashatunk még az adatközlőkre vonatkozó előírásokról – a gyűjtésről, archiválásról, szöveggondozásról szóló részben:

¹⁰ IV. *A főszöveg*

¹¹ IX. *Az apparátus (jegyzetek) elhelyezése*

I/1. „A *gyűjtéssel* kapcsolatban számos, rendszerint műfajonként készített gyűjtési útmutató ismeretes. Ezek mind felhívják a figyelmet arra, hogy a gyűjtött adatoknak több szempontból (a szöveget, a kísérő jelenségeket, a leírást és esetleges magyarázatokat, valamint az adat társadalmi, etnikai, lokális, személyt illető hovatarozásának adatait tekintve) is hitelesnek kell lennie.” (Voigt – Balogh 1974: 67.)

I/7. „Az adatközlők gondos megfigyelése és jellemzése a gyűjtés feladata. Ennek során ki kell térni a név (névváltozatok, asszonyoknál leánykori név), a születés helye és ideje, a foglalkozás (ennek változása), a lakóhely (és ennek változásai), a társadalmi rétegződés stb. körülményeire. Általában egész kis életrajz készítendő a főbb adatközlőkről, amely kiterjed arra: hol, mikor, kitől tanulta, hallotta, látta az adat közlője a közölt népköltési (folklór) alkotást. Külön kell kérdezni, hogy milyen körülmények között használják vagy adják elő, és a hagyományozás folyamatában hogyan vesz részt mindez. Terminusokat, tájszavakat, műfajneveket, a nehezen érthető részek értelmét mindig az adatközlőtől kell megkérdezni. Célszerű a szövegek esztétikai és társadalmi értékelését is megtudakolni. Az így szerzett adatokat az archiválás során mind meg kell őrizni, a tanulságokat tömör formában a kiadványban is közzé kell tenni.” (Voigt – Balogh 1974: 71.)

A népköltési (folklór) alkotások kiadásának, a tudományos reprezentáció szabályzatának előírásai a neveket illetően az adatközlőkre vonatkoznak. A folklóralkotások szövegében említett személyekről a szabályzatban nem esik szó, ahogyan arról sem, hogy ne lehetne kódoltan közölni egy néprajzi kiadványban az adatközlőkre vonatkozó információkat is. A gyűjtő, a néprajzkutató feladata eldönteni, hogy az általa gyűjtött vagy különböző adattárakban fellelhető, rendelkezésére álló információkat hogyan kezeli. Közben arról sem feledkezhet meg, hogy a személynevek írott formában való közzétételére minden országban érvényben lévő jogszabályok vannak. A folklórkiadványokra vonatkozó szabályzat értelmében adattárban őrzött anyagok is felhasználhatóak, másnak a gyűjtését is be lehet építeni egy folklórgyűjtemény főszövegébe¹² – ahogyan az a boszorkányságról szóló hiedelemmonda esetében történt. Ám a szabályzatnak az adatközlőket érintő valamennyi pontját azért idéztem ilyen részletesen, mert felhívja a figyelmet a folklórszöveg, az adott folklóradat kontextusának jelentőségére, hogy mennyire fontos az alapos, a nagyon körültekintő kutató munka, a személyes kontaktus. Zempléni András „meghatározása” szerint az etnográfus/etnológus/antropológus tulajdonképpen a mások belső ügyeibe való betolakodás

¹² II/3. „Forrásaink típusát tekintve a népköltési (folklór) alkotások kritikai kiadása anyagát a következő forrásokból veheti: [...] b) modern népköltési (folklór) gyűjtések adattárakban őrzött anyaga” (Voigt – Balogh 1974: 14.)

szakembere (Zempléni 2000: 182.), akinek hallgatni, elhallgatni is tudni kell olykor, és mindig nagyon körültekintően kezelnie a neki „címzett” titkot.

Az antropológiai kutatásokra és a társadalomtudományokra általában vonatkozó etikai kódexek mindegyike kitér az adatvédelem és a jogszabályok betartásának jelentőségére. A két bemutatott eset kapcsán átnéztem az amerikai antropológusok szövetségének etikai kódexét,¹³ valamint egy európai szabályzatot, a magyarul is olvasható, a magyarországi társadalomkutatókra is vonatkozó RESPECT-Kódexet¹⁴. Az antropológusok, társadalomkutatók etikai kódexei felhívják a figyelmet arra, hogy nem szigorú szabályrendszereket tartalmaznak, hanem segítséget szeretnének nyújtani a kutatóknak az egyéni döntéshozatalban.

Az amerikai antropológusok szövetségének etikai kódexe a bevezető részben felhívja a figyelmet arra, hogy a kutató maga is saját közösségének (több közösségnek is – család, vallási közösség stb.) tagja, saját morális törvényei vannak, és amikor kapcsolatba kerül másokkal, más közösségek, kultúrák képviselőivel, olykor elkerülhetetlenek a félreértések, a konfliktusok, az egymással inkompatibilis értékek közötti választás. A kutatásról szóló harmadik részben külön kitér a kutatónak a felelősségére a kutatott közösség tagjaival szemben – a publikáció, az adatok, információk feldolgozása és közzététele nem sértheti a kutatott egyének vagy csoportok biztonságát, méltóságát és magánéletét; az általa képviselt szakdiszciplína integritására és reputációjára is tekintettel kell lennie – mindent meg kell tennie, hogy az őt követő kutatók is dolgozni tudjanak az adott terepen; a nyilvánossággal, az olvasókkal szemben is felelősséget kell vállalnia – megbízható és hiteles információkat és eredményeket kell közzétennie, de figyelembe kell vennie az általa terjesztett információknak és eredményeknek az esetleges társadalmi, szociális és politikai implikációit is.¹⁵

A RESPECT-Kódex „célja, hogy önként vállalt és követendő gyakorlati mintaként szolgáljon az európai társadalom- és gazdaságkutatók számára. [...] számos, már meglévő szakmai kódex tartalmi elemeinek, valamint az EU jelenleg érvényes jogi követelményeinek szintézisének alapul. Bár az önkéntességet hangsúlyozza, számos olyan követelményt tartalmaz, amelyek morálisan vagy jogilag kötelező érvényűek egyes szakmai egyesületek tagjai vagy bizonyos tagországok polgárai számára.”¹⁶ A RESPECT-kódex három alapelve: a tudomány etikai követelményeinek védelmezése, a jogszabályok betartása, valamint a társadalmi és egyéni

¹³ [AAA ethics]: Code of Ethics of the American Anthropological Association

¹⁴ A RESPECT-Kódex szövege magyarul Tamási Péter fordításában olvasható.

¹⁵ Saját fordításom, az etikai kódex személynevekre vonatkozó részeinek rövid összefoglalása.

¹⁶ <http://www.respectproject.org/code/index.php>

károkozás elkerülése. Az adatvédelemre vonatkozó ismertetésből az általam bemutatott két eset kapcsán a társadalmi és egyéni károkozás elkerülésére vonatkozó részét tartom nagyon fontosnak, mely szerint biztosítani kell a kvantitatív és kvalitatív kutatásokban való részvétel önkéntességét, külön oda kell figyelni a sérülékenyebb csoportok – gyermekek, értelmi fogyatékosok, idősök stb. – érdekeinek védelmére; az adott témában minden érdekelt fél véleménye kellő figyelemben részesüljön; és „gondoskodjanak arról, hogy a kutatás résztvevőit a kutatás következményeként ne érje semmilyen zaklatás, aggodalom, méltánytalanság, kellemetlenség, szegénykezés, lelki vagy egyéb kár”¹⁷.

Az antropológiai terepmunka egyik fő követelménye persze az, hogy a kutató hosszabb időt töltsön az általa kutatott közösségben, minél jobban ismerje meg azt, nem lehet csupán átutazó. A néprajzi és antropológiai gyűjtésre, véleményem szerint, egyaránt érvényes az etikai szempontok figyelembe vételének szükségessége. A kutató nem feledkezhet meg arról, hogy emberként emberekkel beszélget. Vidacs Bea *Az etnográfától az antropológiáig: megjegyzések a terepmunkáról* című tanulmányában ír egy személyes élményéről, arról a döbbenetről, amit akkor érzett, amikor terepmunkája közben őt is megfigyelték, amikor váratlanul az intim szférájába törtek – háziasszonya más idegenek társaságában bekopogott reggel a szobába, ahol ő aludt, mondván, hogy szüksége van valamire a szekrényből – és ott állt a döbönt fiatal nő, az etnográfus-antropológus álmosan, egy szál hálóingben, számára teljesen idegen emberek kíváncsi tekintetének kereszttüzeiben. (Vidacs 2009: 137.)

Összegzés

Minden emberben, néprajzkutatóban/antropológusban és a beszélgetőtársában, adatközlőjében is él egy önmagáról alkotott kép, sőt a kutatott közösség egészének is van önmagáról egy nagyrészt minden tagja által elfogadott képe. Mindenki tudja, hogy az adott közösségben mi számít normalitásnak és mi devianciának, miről szabad nyíltan és miről csak titokban beszélni. A két bemutatott eset – a hiedelemtörténet és a tréfás igaztörténet kapcsán milyen a megfelelő kommunikációs alkalom, ki, mikor, kinek, kiről és hol mesélhet ilyen történeteket. A tréfás csattanóval végződő szerelmi történet okozta botrányhoz volt hasonló a Győri Klára¹⁸

¹⁷ <http://www.respectproject.org/code/charm.php?id=hu>

¹⁸ Győri Klára: *Kiszáradt az én örömem zöld fája*. Emlékezés, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1975.; Nagy Olga: *Paraszt dekameron*. Válogatás széki tréfákból és elbeszélésekből. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1977.;

történetei, könyvekben való megjelenésük által Széken kitört botrány. Az írástudó asszony „peré”-ről Keszeg Vilmos írt tanulmányt. Széken is ugyanaz volt a felháborodás oka, mint az általam bemutatott két esetben – név szerint beszél ki embereket. A székiek és minden közösség életét átszövő, behálózó pletyka szükséges, nélkülözhetetlen beszédmód. Csak ne merje senki leírni az elhangzottakat! A verbális viselkedés orális és írott formája ez esetben élesen konfrontálódik. (Keszeg 2002: 169–170.)

A könyvben szereplők, adatközlők, egyének, akikről vagy akiknek hozzátartozóiról írásban megjelenik valami, elvárják, hogy a prezentálás megfeleljen az önmagukról alkotott képnek, vagy még annál is pozitívabb színben tüntesse fel őket. Bakó Boglárka az antropológiai terepmunka és elemzés előnyeiről, buktatóiról, teljességéről és töredezettségéről szóló tanulmányában (Bakó 2004: 388.) azt javasolja, hogy mielőtt a publikáció megjelenne, a kéziratot el kell juttatni a helyi közösségbe, hogy az érintettek elolvashassák és elmondhassák a véleményüket, még mielőtt könyvformát öltene. Ez talán valóban jó megoldás lehetne. Csak hát minden reprezentáció szubjektív, elsősorban a szerző/kutató látásmódját tükrözi. Nem valószínű, hogy egy szöveg mindenki tetszését elnyerheti. A hagyomány kapcsán arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy elődeinknek és nekünk is joguk/jogunk van a felejtésre.

Visszatérve a dolgozatom elején megfogalmazottakhoz – a feltáró és megőrző munka, az adatrögzítés és a feldolgozás, a tudományos reprezentáció során sem hagyhatóak figyelmen kívül az etikai megfontolások. Erre vonatkozóan csak javaslatok vannak, a néprajzkutató/antropológus mindig maga dönti el, hogy mihez kezd a rendelkezésére álló információkkal. Arról viszont nem feledkezhet meg, hogy a kontextusából kiemelt, idegen környezetbe juttatott folklóradat(ok) révén könyve nem csupán tudományos és reprezentációs folklorizmussá lesz, hanem a polgári jog, a büntető törvénykönyv területére is átkerülhet.

Szakirodalom

BAKÓ Boglárka

2004 A terepmunka értelm(ezés)e, avagy az etikusság határain. *Kisebbségkutatás*, 2004/3. 388–395.

BÍRÓ Zoltán

1987 Egy új szempont esélyei. In: BÍRÓ Zoltán – GAGYI József – PÉNTEK János (szerk.): *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 26–48.

BÍRÓ Zoltán – GAGYI József – PÉNTEK János (szerk.)

1987 *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.

BOURDIEU, Pierre

1993 L'espace des points de vue. In: Uő: et alii: *La misère du monde*. Paris, Édition du Seuil. 13–17.

CHARTIER, Roger

2000 „Népi olvasók”, „népszerű olvasmányok” a reneszánsztól a klasszicizmusig. In: Cavallo, Guglielmo – Chartier, Roger (szerk.): *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Budapest, Balassi Kiadó, 305–321.

GYURGYÁK János

2005 *Szerzők és szerkesztők kézikönyve*. Budapest, Osiris Kiadó.

KESZEG Vilmos

2002 Az írás és a beszéd konfliktusa: egy írástudó asszony „pere”. In: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. (Ariadné Könyvek) Kolozsvár, KOMP-PRESS – Korunk Baráti Társaság, 147–178.

2005 Az etnográfiai leírás mint olvasmány a helyi társadalomban. In: Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 315–340.

KRIPPENDORFF, Klaus

1995 *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Budapest, Balassi Kiadó.

PÉNTEK János

1987 Előszó. In: BÍRÓ Zoltán – GAGYI József – PÉNTEK János (szerk.): *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 5–13.

Varga E. Árpád

Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850–2002 között.

(<http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm>)

VIDACS Bea

2009 Az etnográfától az antropológiáig: Megjegyzések a terepmunkáról. In: Vargyas Gábor (szerk.): *Átjárók. A magyar néprajztól az európai etnológiáig és a kulturális antropológiáig*.

PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék. L'Harmattan Kiadó, 137–148.

VOIGT Vilmos – BALOGH Lajos

1974 *A népköltési (folklor) alkotások kritikai kiadásának szabályzata*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

ZEMPLÉNI András

2000 Hallgatni tudni. A titokról és az etnológus mások életébe való betolakodásáról. *Tabula*, 2000/3 (2). 181–214.

Etikai kódexek:

[AAA ethics]: Code of Ethics of the American Anthropological Association
<http://www.aaanet.org/issues/policy-advocacy/upload/AAA-Ethics-Code-2009.pdf>

RESPECT-Kódex

<http://www.respectproject.org/main/index.php>

MELLÉKLET

[A Titokzatos Ismeretlen(ek?) levele – a benne szereplő nevek említése nélkül]

[...] leányok, avagy ami [a könyvből] kimaradt

Két szép, szemrevaló leánya volt az öreg [...]nak, [az egyik leánya] különösen szerette a legényeket. [Egy legény] már régóta járt hozzá, de a fonókban, a bálokban bárki részesülhetett a kegyeiből. Egy öreg bácsi még ma is csillogó szemekkel meséli, hogyan vette le a csecsméretét. „Nézd meg, fiam! Nem kicsik a tenyereim, de 60 évvel ezelőtt jóval nagyobbak voltak. Amikor a két kezemmel megmarkoltam [...] csecseit, csak úgy kitüremkedtek az ujjaim körül.” (Mit szólt hozzá [a leány]? Hagyta magát? Hisz udvarlója volt!) „Hát hogyste hagyta volna, jól esett az neki is, pláne ilyen nyimnyám legény mellett, mint a [az udvarlója]. Hamarosan el is vette, de az ifjú férjet a házasság után is jobban érdekelte a pincézés, nótázgatás, mint a fehérnép. [Az asszony] boldogtalan volt, aztán rövidesen iszogatni kezdett. [A faluban] azt tartják, a kurvaság jobb, mint a részegség, mert az előbbi idővel elmúlik, az utóbbi meg egyre fokozódik. Így járt ezzel a szép [...] is, nem nézett az már egy férfira sem, csak a pohár fenekét keresgette. Elege is lett belőle [a férjének], hogy, hogy nem, de elpusztította a szegény asszonyt. Így vót, nem így vót, ki tudja, nem zörög a haraszt, ha a szél nem fújja. Valami alapja csak lehetett, mert [az asszony] halála óta [a férj és a település neve] templomban nem kántorizálhat.”

A következő példányok [a könyv újabb példányai, újabb kiadása] a stb. [számú] történetekkel kiegészülve fognak megjelenni.